## Literatuur

Boutellier, H., *De veiligheidsutopie. Hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf*, Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2003.

Mooij, A., *Psychoanalytisch gedachtegoed. Een modern perspectief*, Amsterdam, Boom, 2002.

# De beklemming blijft

## Humanistisch raadswerk in de vreemdelingenbewaring

*Marjo van Bergen*

Indira zit in het uitzetcentrum. Ik ken haar al een hele tijd. Ze is een stille vrouw, die soms in een oogverblindende lach uit kan barsten. Maar meestal hangt er een sombere, verdrietige sfeer om haar heen. Nu lijkt het echt te gaan gebeuren: ze gaat op het vliegtuig.

Zij vertelt over haar asielverzoek, haar problemen, en haar verontwaardiging dat 'wij' haar niet willen helpen, haar in plaats daarvan 9 maanden, négen maanden!, in de gevangenis zetten. Als we haar geen asiel hadden willen geven, hadden we haar gewoon direct moeten vertellen dat ze niet kon blijven, en dan was ze echt wel weggegaan, naar een ander land. Maar zelfs dat laten 'wij' niet toe. Nee, we hebben haar 9 maanden vastgehouden en nu willen we haar geboeid als een crimineel afvoeren naar haar land van herkomst. Waar ze gevaar loopt. We hebben haar geen kans gegeven om een goed leven op te bouwen. Ze heeft geen enkele kans gehad van ons. Ik laat haar een beetje uitrazen. Dan is het een tijdje stil. Ik breng het gesprek opnieuw op gang: "Weet je wat mij nou bezighoudt?", zeg ik haar. "Straks, als je in je eigen land weer op straat staat, en je leven weer op moet bouwen, wat gaat deze ervaring dan met je doen? Wat draag je dan met je mee?". Het duurt even voor ze begrijpt wat ik bedoel. Ze blijft steeds antwoorden met een aanklacht, met wat 'wij' haar aangedaan hebben. Ik blijf mijn vraag herhalen: Wat draag je nou met je mee, door deze ervaring in Nederland, als je straks terug bent? Ik probeer te benoemen wat ik zie onder haar verhaal: is het boosheid, is het verdriet, verlies van vertrouwen, of nog iets anders? Ik zoek, we zoeken samen. Ze neemt twee zinnen van me over. De ene is een woord: 'haat'. Dat neemt ze mee. Ze weet niet hoe ze daarmee zal moeten leven. De andere is: 'je hebt een droom verloren'. Daar wordt ze stil van, en ze herhaalt hem nog een paar keer. Ja, dat is zo, de droom dat er voor haar een rustig en veilig leven zou zijn, die heeft ze verloren. Ze verbindt die twee dingen met elkaar: zij heeft de droom verloren, 'wij' hebben hem haar niet gegund, niet gegeven, en dat roept haat op.

> We spreken nog even verder over dat leven met die haat. Ik vertel haar dat ik veel mensen tegenkom die zeggen dat als ze terug zijn, en als ze Nederlanders tegenkomen in hun land, dat die Nederlanders hun leven niet veilig zullen zijn. Ze reageert geschokt: nee, zo zou zij het nooit doen. Ze kan toch niet die mensen, die onschuldig zijn, wat aandoen? Zij zijn niet degenen die haar niet toegelaten hebben. Daar peinst ze nog even over door. Het feit dat ze hier in Nederland niemand tegengekomen is wiens schuld of verantwoordelijkheid het is, dat zij dit meemaakt. Het is een kwaad zonder gezicht. Dat maakt het ook zo moeilijk. Was er nu maar iemand, waarvan ze kon zeggen: jij bent schuldig. Maar die is er niet. "jullie doden ons niet", zegt ze, "niemand doodt ons, niet direct, niet persoonlijk, niet in één keer, maar jullie doden ons stukje bij beetje". Wat later komt ze daar weer op terug. Ze zegt nu, dat als ze terug is, en als ze met die haat moet leven, dan zal die haat haar doden. Niet in één keer, maar stukje bij beetje, net zolang tot zij zichzelf zal doden. Ik vraag het nog een keer na, of dat echt is wat ze bedoelt, dat ze denkt dat ze door die haat zichzelf zal doden? Ja, ze is daar heel serieus in. Ze denkt dat het uiteindelijk zo zwaar zal blijken, dat ze het niet vol zal houden, en dat ze haar haat naar binnen, naar zichzelf zal richten.

Mijn werk als humanistisch raadsvrouw speelt zich af in detentiecentra en uitzetcentra voor vreemdelingenbewaring: een verborgen, beladen en verguisd gebied van ons Nederlandse justitiële systeem. De mensen waarmee ik spreek, 'vreemdelingen' die vastgehouden worden met de bedoeling hen uit te kunnen zetten, laten het me dagelijks weten: voor hen is dit systeem onacceptabel. Indira is een van hen. Haar ongeloof, haar gevoel onrechtvaardig behandeld te worden, haar woede, verbijstering, wanhoop en haat zijn vergelijkbaar met die van veel vreemdelingen die in vreemdelingenbewaring terecht komen. Zij ervaren het als een confrontatie met een vorm van het kwaad, vormgegeven in een gezichtsloos systeem. In dit artikel noem ik dit kwaad, dat zij beschrijven, 'systemisch kwaad'. Het is een vorm van het kwaad, omdat mensen ervaren er op een onacceptabele wijze door beschadigd te worden. Ik noem het systemisch, omdat dit kwaad niet persoonlijk van aard is, maar uitgaat van een systeem.
De vragen die mijn cliënten in het begeleidingscontact inbrengen, hebben grotendeels met dit ervaren systemisch kwaad te maken. Er is nauwelijks ruimte om over iets anders te spreken. Het roept voor veel gedetineerden de vraag op wat menselijkheid en menselijke verbondenheid hierna voor hen nog in kunnen houden. Mij werd al snel duidelijk dat de ervaring hen raakt op het niveau van hun bestaansrecht, als mens, en daarmee in hun menselijkheid zelf: op existentieel niveau. Daarmee raken de vragen die zij inbrengen ook meteen het hart van mijn werk als humanistisch raadsvrouw.

Deze vragen van mijn cliënten hebben ook mij in eerste instantie behoorlijk van mijn stuk gebracht. Zowel persoonlijk als professioneel stond ik voor de opgave mijn positie te bepalen tot dit systemisch kwaad, maar ook tot systemisch kwaad in het algemeen. Het riep vragen op over de grenzen aan onze menselijke verbondenheid. De verkenning van de existentiële crisissituatie waarin mijn cliënten zich bevinden confronteert mij met een onderliggende vraag: hoe kunnen we ons verhouden tot systemisch kwaad als één van de onontkoombare uitvloeiselen van ons menselijk tekort? Deze vraag vormt de kern van dit artikel. De vraag hoe ik mensen kan begeleiden die hiermee te maken hebben, is daarmee onlosmakelijk verbonden.

## Vreemdelingenbewaring

Vreemdelingenbewaring is een vorm van detentie die niet volgt op het plegen van een strafbaar feit. Er is geen strafzaak geweest, de detentie kent geen einddatum. Mensen die illegaal in Nederland aangetroffen zijn worden vastgezet terwijl de Dienst Terugkeer en Vertrek (DT&V) probeert hun terugkeer te regelen. Dat is niet altijd succesvol. In 50 tot 70 % van de gevallen wordt de detentie weer opgeheven omdat terugsturen niet mogelijk blijkt. Dat kan komen doordat de gedetineerde niet voldoende meewerkt aan het vaststellen van zijn identiteit, maar ook doordat het land van herkomst niet coöperatief is, of niet meer bestaat. Deze mensen worden vervolgens vrijgelaten, met de opdracht het land binnen 24 uur te verlaten. Zij staan voor de keuze te proberen het illegale bestaan in Nederland te hervatten, zich illegaal in een derde land te vestigen, of zo mogelijk op eigen gelegenheid terug te keren naar het land van herkomst. De detentieduur varieert van enkele weken tot meer dan een jaar en gemiddeld ligt de detentieduur tussen de 3 en 4 maanden. Mensen die na vrijlating het land om welke reden dan ook niet verlaten, kunnen opnieuw opgepakt en gedetineerd worden. Soms gebeurt dat heel snel. Dan begint de hele procedure opnieuw. Ook wie zich illegaal in een derde land binnen Europa vestigt, zal, als hij daar aangetroffen wordt, weer terug naar Nederland gestuurd worden. Mensen kunnen zo in een carrousel terecht komen van illegaliteit en hernieuwde detentie, waardoor hun bestaan steeds marginaler en kwetsbaarder wordt. In principe is dat ook de rationale van het systeem: het illegale bestaan steeds moeilijker maken. De vooronderstelling is, dat nagenoeg iedereen zelfstandig vrijwillig kan terugkeren en dat mensen dus zelf uit de carrousel kunnen stappen. Die vooronderstelling is echter nooit kritisch onderzocht.
De gedetineerden zijn mensen wiens poging tot migratie of vlucht mislukt is. Vaak verblijven ze al langere tijd in Nederland, of in Europa. Ze hebben niet de juiste papieren kunnen bemachtigen of zijn een eerdere legale status kwijtgeraakt. Dat kan

bijvoorbeeld zijn doordat ze in aanraking zijn gekomen met Justitie. Kleine criminaliteit komt geregeld voor: drugs, winkeldiefstal, fraude rondom identiteitspapieren, illegale handel. Ik hoor ook regelmatig over geweldsdelicten: een vechtpartij, bedreiging, huiselijk geweld. Je treft er echter ook brave huisvaders of -moeders aan, net meerderjarig geworden jongeren wiens ouders voor hen geen legaal verblijf geregeld hebben, vluchtelingen van wie het land van herkomst door Nederland tot veilig land verklaard is en hardwerkende mensen die op zoek zijn naar een beter leven. Voor de gedetineerden zelf is het een erezaak om nooit veroordeeld te zijn, maar alleen vanwege papieren vast te zitten. Die eer kan je dus ook verliezen.
Het detentieregime is sober. De detentieomstandigheden hebben de afgelopen jaren regelmatig in de maatschappelijke belangstelling gestaan. In reactie hierop worden nu door de overheid langzamerhand verbeteringen doorgevoerd. De juridische kaders die deze vorm van detentie op zich legitimeren staan echter niet ter discussie.
In deze situatie werk ik als humanistisch raadsvrouw. Ik ga er met mensen in gesprek over hun leven, over de manier waarop zij daarin zin ervaren en geven en de existentiële vraagstukken die daarin een rol spelen.

### *Een mijnenveld als werkomgeving*

Mijn positie binnen de vreemdelingenbewaring ervaar ik als een problematische. Het vreemdelingenbeleid en de vreemdelingenbewaring worden omgeven door een politiek-moreel mijnenveld. De Nederlandse samenleving is diepgaand verdeeld over de wenselijkheid van een dergelijke vorm van detentie. Zowel geluiden vóór, als tegen worden regelmatig door verschillende maatschappelijke groeperingen met kracht naar voren gebracht. Dat leidt echter vooralsnog niet tot een politieke discussie over de effectiviteit en humaniteit van het beleid.
We hebben met een complex en omvangrijk vraagstuk te maken: mondiale irreguliere migratie. De oorzaken zijn divers en overschrijden onze nationale grenzen met gemak, beïnvloeding ervan is niet eenvoudig. Tegelijkertijd zucht onze samenleving onder de consequenties. Het gedogen van irreguliere migratie levert latente spanningen in de samenleving op, die ons vatbaar maken voor populistische politiek en uitbarstingen van onvrede. Repressie, bijvoorbeeld door het gebruik van detentie voor illegale vreemdelingen, laat ons de grenzen van onze menselijke verbondenheid pijnlijk voelen.

Binnen de detentiecentra is dit politiek-morele mijnenveld duidelijk waarneembaar. Er zijn geregeld confrontaties met actievoerders. Dat levert voor het personeel van de centra de ervaring op 'onder vuur te liggen', veroordeeld te worden op het eigen werk en de eigen inzet. Men ervaart vijandschap van buiten: elk contact met de buitenwereld wordt een potentieel gevaar. Dat leidt weer tot extra veiligheidsmaatregelen: hoe meer er op dat gevaar geanticipeerd wordt, hoe meer er in de centra een repressieve cultuur ontstaat.

### *Aan wiens kant sta jij?*

Het is alsof vreemdelingendetentie voor alle betrokkenen steeds opnieuw en met klem de vraag oproept: 'aan wiens kant sta jij?' Die vraag dringt zich ook aan mij op.

> Er is recent een nieuwe afdeling geopend in het detentiecentrum. Ik ben van plan om op die afdeling met een gespreksgroep te starten. Het zaaltje zit mudvol. Ik denk gewoon met een kennismakingsprogramma te kunnen beginnen, maar dat gaat niet zomaar. Eerst willen deze mensen iets van mij weten. Wat ik beoog met deze gespreksgroep, is de vraag aan mij. En wat het hun kan opleveren? Kan ik hen helpen deze situatie aan de kaak te stellen? Of is het een wassen neus, om hier met elkaar te gaan praten, gewoon, alleen maar woorden die niets veranderen?
> Het gesprek wordt door een paar mannen op de spits gedreven: waarom werk ik hier en waarom probeer ik niet buiten, met mijn eigen organisatie mijn regering te bewegen om deze situatie te veranderen? Waarom stap ik niet met het verhaal over wat hier gebeurt naar de krant? Ik ben toch humanist? Wat vinden humanisten hier dan van? Ik probeer hun vragen zo goed mogelijk te beantwoorden.

Als humanistisch raadsvrouw binnen Justitie heb ik een dubbele loyaliteit. Ik ben ambtenaar, leg een gelofte af bij indiensttreding dat ik loyaal zal zijn aan regeringsbeleid en de uitwerking daarvan in het justitiële systeem waarbinnen ik werk. Ik ben ook ambtsdrager in naam van het Humanistisch Verbond en representeer daarin menselijke verbondenheid. Politiek-morele en levensbeschouwelijke overwegingen zijn in het ambt van de humanistisch raadsvrouw onderling verbonden.
In de vreemdelingenbewaring leveren die twee loyaliteiten, ambtenaarlijk en ambtelijk, regelmatig een spagaat op. Aan wiens kant sta ik: aan de kant van de overheid of van de vreemdelingen? Ik heb met die vraag geworsteld, maar ik kan hem niet beantwoorden in het schema van daders en slachtoffers, goeden en slechten, dat zo vaak onder het debat over de vreemdelingenbewaring ligt.
In mijn ogen is de vreemdelingenproblematiek een uitdrukking van onvermogen, zowel op het niveau van de levens van individuele mensen, als op het niveau van onze samenleving. Als Nederlanders schieten we tekort. We blijken niet in staat een adequate en humane verhouding te vinden tot de gevolgen van grensoverschrijdende irreguliere migratie. Dat is overigens een terugkerend verschijnsel in onze menselijke geschiedenis. Het menselijk tekort is niet uitsluitend een persoonlijk gegeven, maar het bestaat ook op het niveau van de samenleving. Dat betekent dat we gevangen kunnen raken in een beschadigend systeem, dat zich deels aan onze persoonlijke in-

vloed onttrekt. In zo'n systeem raken de positie van dader en slachtoffer met elkaar vervlochten. Moreel betekent dat natuurlijk dat we ons moeten inspannen om de beschadigende elementen van dat systeem ten goede te veranderen. Het idee dat wij geheel aan het bestaan van dergelijke systemen zouden kunnen ontkomen, is echter een illusie. Deze beschadigende systemen horen bij ons menselijk samenleven. Dat betekent dat we ons daartoe moeten verhouden. Het is van belang dat we ons dit onderdeel van onze menselijke werkelijkheid toe-eigenen. Deze systemen maken wij, telkens opnieuw. Ze bedreigen onze menselijkheid, maar zijn er tegelijkertijd onontkoombaar mee verbonden.
En aan wiens kant sta ik nu? Ik sta aan de kant van ons mensen, tekortschietende wezens met grote ambities. Ik sta aan de kant van degenen die verstrikt raken in de retoriek van daders en slachtoffers, degenen die voor de opgave staan zich te verhouden tot ons menselijk tekort en het daaruit voortkomende systemisch kwaad. In het detentiecentrum zijn dat zowel medewerkers als gedetineerden. Daarbinnen heb ik de opdracht de gedetineerden te begeleiden bij hun levensvragen.

## De existentiële dimensie van systemisch kwaad

Na de kennismaking met de vreemdelingenbewaring en mijn positie daarbinnen, is het tijd om terug te gaan naar de ervaring van mijn cliënten.
Een verhaal zoals Indira dat vertelt roept bij mij als gesprekspartner verschillende reacties op. Een ervan is dat ik me laat raken door haar getuigenis. Als ik wat meer afstand neem, realiseer ik me dat haar verwachtingen van de Nederlandse mogelijkheden om opvang en kansen te bieden onrealistisch waren. Indira is hier niet de enige in. Geregeld constateer ik dat het oordeel van mijn cliënten over ons asielsysteem, onze toelatingsprocedures, onze vreemdelingenbewaring heel kort door de bocht is en gebaseerd op gebrekkige informatie. Hoewel me dat er soms toe aanzet mensen wat meer informatie te geven, of de achterliggende argumentatie van ons beleid te bespreken, is dat niet primair waar ik me op richt in mijn gesprekken met deze gedetineerde vreemdelingen. Over het algemeen probeer ik aan te sluiten bij de ervaring zelf en met mijn cliënt de diepte daarvan te peilen.
Ook in dit artikel kies ik er niet voor de politieke legitimiteit van onze vreemdelingenbewaring te bespreken, bijvoorbeeld door die af te zetten tegen de beschadigingen die mensen er oplopen, of tegen het eigen aandeel van mensen in het ontstaan van hun situatie. Ik ben geïnteresseerd in de vraag hoe deze ervaring met systemisch kwaad in het leven van mensen ingrijpt, en hoe ze daarmee verder kunnen leven.



### *Drie vormen van beschadiging*

De confrontatie met systemisch kwaad beschadigt mijn cliënten zoals gezegd op het niveau van de eigen existentie: het eigen bestaan, de eigen menselijkheid. Ik onderscheid daarin drie elementen.
De eerste is *verlies van menselijke waardigheid*. De uitsluiting die de grondslag is van de vreemdelingenbewaring maakt dat vreemdelingen zich ontmenselijkt voelen. De procedures rondom de voortzetting van de bewaring en de voorgenomen uitzetting zijn sterk geformaliseerd. Persoonlijke verhalen en omstandigheden doen in dit stadium niet meer ter zake. Mensen voelen zich daarin dan ook niet gehoord, niet erkend, niet gerespecteerd en ten prooi aan onrechtvaardigheid. Het detentiesysteem versterkt dit gevoel: de tralies, de celinspecties, alle regels, de opsluiting, het gebrek aan zeggenschap over het eigen doen en laten. Vaak vergelijken mijn cliënten in de vreemdelingenbewaring zich met beesten.

> Benji is een stille man, trouw aanwezig bij de groepsgesprekken, op de achtergrond. Hij kiest altijd de stoel links naast me. Ik vermoed al een tijdje diepe gronden onder zijn stille wateren, en inderdaad, vandaag komt hij ineens fel uit de hoek. Sterker nog, hij ontploft! "Voor de Nederlanders zijn wij nog minder dan dieren! Hebben jullie die spotjes op de TV gezien? Honden die opgesloten zijn in kooien, daar geven Nederlanders geld aan, maar ons sluiten ze gewoon op, ze gooien de sleutel weg. Het kan ze niets schelen. Wij zijn nog minder dan dieren!"

Dit verlies van menselijke waardigheid snijdt diep in en raakt aan een ander en minstens zo belangrijk verlies: het *verlies van menselijke verbondenheid*. Dit toont zich in Indira's verhaal. Dat het mensen zijn die jou uitsluiten en ontmenselijken, betekent een breuk in die zo vanzelfsprekende verbondenheid, waar we op dachten te kunnen rekenen. Cynisme, haat, het zichzelf als vergelding willen afkeren van de anderen, wraak- en geweldsfantasieën, verlies van vertrouwen, zelfhaat, isolement, dit alles komt met de regelmaat van de klok terug in de verhalen van mijn cliënten. Aan de andere kant laten mensen ook vaak een enorme honger zien naar betekenisvolle relaties, naar mensen die te vertrouwen zijn, naar een plaats waar je als mens herkend en erkend wordt.
Ten derde is er het *verlies van perspectief*. Veel gedetineerde vreemdelingen bevinden zich in een uitzichtloze situatie, doordat ze niet weten hoe lang zij nog vast zitten, of wat er daarna gaat gebeuren. Wordt het uitzetting, naar een land waar je niet meer wilt wonen en niet meer thuis bent, of wordt het de carrousel van detentie en steeds een nieuwe herstart vanuit het niets, aanhoudende illegaliteit, zonder perspectief op de gewone levensvervulling in werk, huwelijk en kinderen? Oude dromen glippen als zand tussen de vingers door, en er lijkt geen reëel alternatief te zijn. Dat raakt

dieper dan alleen aan hun praktische levensomstandigheden. Het leidt tot vragen rondom de betekenis van leven, welke zin deze mensen er nog aan kunnen ontlenen, ervaren of geven. De oude wegen naar betekenis- en zingeving lijken afgesneden te zijn. Als mensen over hun perspectieven spreken, wordt hun stem niet zelden vlak en mat, ze verbreken het oogcontact, hangen onderuit op hun stoel. Het slaat dood, hun levenskracht lijkt weg te vloeien.
De ervaring is gulzig: hij drukt in de beleving van de persoon die ermee geconfronteerd wordt alle andere ervaringen weg. Als hij lang aanhoudt kan hij zelfs levensbedreigend zijn.

### *Existentiële crisis*

Deze met de detentie gepaard gaande verliezen vormen een breukervaring. Daarbij komt dat de detentie voortduurt: de ervaring is daar, dag na dag. Daarom wil ik deze ervaring kenschetsen als een existentiële crisissituatie, waarbij de eigen menselijke waardigheid en verbondenheid en de betekenis van het eigen bestaan op het spel staan.
Hoe houden mijn cliënten in deze existentiële crisissituatie hun hoofd boven water?

Een veel voorkomende basisreactie op deze crisiservaring is woede. Indira getuigt daar ook van. Woede en haat lijken de indringende ervaring van ontmenselijking enigszins op afstand te kunnen houden. Deze wordt er als het ware door teruggekaatst. Sommige mensen handhaven daarom een bijna permanente staat van woede. De mogelijkheid dat de woede tot uitbarstingen leidt, is echter problematisch. Uitbarstingen zijn gevaarlijk. Ze kunnen je in een vechtpartij doen belanden, een rapport opleveren, waarvan je vermoedt dat het invloed zou kunnen hebben op uitzetting of verlengd verblijf, extra vernederingen, straf, een plaatsing in de isoleercel. Sommige mensen zoeken een veilige uitlaatklep, zoals Indira in het contact met mij doet. Anderen proberen het zo lang mogelijk tegen te houden, tot er een enorme uitbarsting volgt.
Soms worden de eigen woede en haat op zich beschadigend en kunnen mensen zich er niet meer aan onttrekken, zelfs als ze dat zouden willen. Ze kennen zichzelf niet meer terug, alsof de rest van hun persoonlijkheid verdwenen is. 'Wie ben ik, als ik hier uit kom?', is de vraag, die zij zichzelf stellen in de eenzaamheid van hun cel. Het zoeken naar een verklaring voor de situatie waar je in terecht gekomen bent, kan helpen. Zo circuleren er verschillende verhalen over de rationale van het systeem, bijvoorbeeld dat Nederland door de VN betaald wordt voor elke opgepakte illegaal. Er worden flinke bedragen per gedetineerde per dag genoemd.



Deze verhalen hebben naast een verklarende ook een zingevende werking. Het onderliggende schema kent over het algemeen een scheiding in goed en kwaad, waarbij de vreemdelingen de onschuldige slachtoffers zijn, en Nederland(ers) de kwade daders die over de rug van de vreemdeling het eigen belang nastreven. Ik zie deze verhalen daarom als pogingen om de eigen waardigheid overeind te houden. Daarnaast brengen ze mensen terug op het terrein van de ratio waarmee een – zij het fragiele – barrière wordt opgeworpen tegen de zich opdringende uitbarstingen van woede.
Andere manieren om die broodnodige afstand tot de crisiservaring te bewerkstelligen, zijn afleiding zoeken door TV te kijken, spelletjes te doen, te helpen met allerlei klusjes. Sommige gedetineerden maken voor zichzelf een strenge dagdiscipline, anderen proberen zoveel mogelijk te slapen, of sluiten zich helemaal af van het leven, van hun innerlijk leven, en tevens van het leven in de gemeenschap van het detentiecentrum. Zij lijken onaanraakbaar te willen worden. Ook activisme levert een aantal gedetineerden een uitweg uit de ontmenselijkende ervaring. In hongerstaking gaan, pogingen om contact te leggen met de media, contact zoeken met een mensenrechtenorganisatie. Zij willen hun stem laten horen, invloed uitoefenen op het politieke debat in Nederland. Mensen vragen mij daarbij regelmatig om steun, verzoeken die ik heel zorgvuldig probeer te beantwoorden. Daarbij vind ik het van belang dat ik het handelingsperspectief ondersteun dat zij kiezen, terwijl ik niet buiten mijn eigen mandaat treed. Ik ondersteun hun handelingsperspectief vooral, omdat ik hun actie zie als een manier om hun menselijkheid opnieuw op te eisen. Zij maken zichzelf in hun activisme tot actor, tot subject. Deze beschrijving maakt al iets van mijn eigen handelen zichtbaar. Tijd om daar verder op in te gaan.

## Geestelijke begeleiding in de crisissituatie

Wat is mijn rol in de existentiële crisis? Welke meerwaarde kan ik hebben in deze situatie? Mijn begeleidingswerk snijd ik in eerste instantie toe op hoe mijn cliënt zich staande houdt. Komt hij niet verder dan woede? Dan zie en hoor ik de woede aan en probeer contact te blijven houden, ook tijdens die woede. Wil hij graag filosoferen over de rationale van het systeem? Dan ben ik sparringpartner, luister, vraag door, confronteer waar nodig, draag alternatieven aan, geef informatie. Is hij op zoek naar handelingsperspectieven? Dan zoek ik behoedzaam mee. Zoekt hij naar mogelijkheden om zichzelf te distantiëren van de ervaring? Dan ondersteun ik dat, soms in de vorm van een gesprek of deelname aan de gespreksgroep, soms door studiemateriaal of literatuur onder zijn aandacht te brengen, door muziek uit te lenen, of door de mogelijkheden binnen het detentiecentrum voor andere activiteiten te

onderzoeken. Als de eigen strategie van de cliënt niet meer voldoet, dan kan ik in een raadsgesprek alternatieven aanreiken, die zouden kunnen worden overwogen.

Ik doe echter meer dan alleen het volgen van de strategie van mijn gesprekspartner. In het navolgende zal ik iets meer laten zien van mijn manier van handelen. Twee principes zijn daarbij richtinggevend: verbondenheid en transformatie. Deze principes kies ik niet zomaar. Ze sluiten aan bij de existentiële problematiek die mijn cliënten me laten zien, zoals ik eerder beschreef: verlies van menselijke waardigheid en verbondenheid, en verlies van een betekenisvol en zinvol toekomstperspectief. Daarbinnen ligt het zwaartepunt van mijn handelen soms meer bij het ondersteunen van de cliënt om zijn hoofd boven water te houden, en soms meer bij het onderzoeken van die onderliggende vraag: hoe leef je met dit systemisch kwaad, dat bij ons menselijk samenleven hoort, maar waar jij hier en nu zo indringend mee geconfronteerd wordt?

## Verbondenheid

We hebben gezien dat veel vreemdelingen in reactie op de beschadiging een scheiding aanbrengen in wij (de vreemdelingen) en de anderen (de Nederlanders, IND, politie etc.). Daarbij zijn zij de goeden en de anderen de slechteriken. Dit nodigt uit tot een nieuwe cyclus van beschadigend handelen. Veel van mijn cliënten getuigen daarvan in hun wraakfantasieën. Overigens geven gedetineerden zelf geregeld aan dat de wraakfantasieën en de mogelijkheid dat ze die ook daadwerkelijk uit zullen voeren hen dwars zitten. Ze verlangen naar verbondenheid, maar lopen vast in een beperkend polariserend denkmodel en handelen dienovereenkomstig.
Om hen te ondersteunen in hun zoektocht voorbij de polarisatie probeer ik de ervaring van menselijke verbondenheid, onderling respect en compassie opnieuw voor hen toegankelijk te maken. Allereerst doe ik dat in de relatie tussen mijzelf en mijn cliënten, in het raadsgesprek en onze ontmoetingen in het detentiecentrum. Zo'n ontmoeting begint met contact maken. Voor mij is dat een cruciaal onderdeel van mijn werk. Het belang ervan, zeker in deze context, kan nauwelijks overschat worden. Tegelijkertijd is het zeer ingewikkeld, omdat in het contact de kloof tussen wij en zij, die zo beladen is met woede en haat, overbrugd moet worden. Uiterst zorgvuldig handelen is geboden.

### *Contact maken*

In de vreemdelingenbewaring begint een eerste contact meestal met een aanklacht, en met de vraag wie ik ben en of ik kan helpen. Ik probeer in het eerste gesprek



ruimte te maken om écht contact te maken, van persoon tot persoon. In de kwaliteit van het contact dat ik maak, kan ik laten zien wie ik ben en wat ik met deze persoon voor heb. Dat vul ik natuurlijk altijd aan met verbale informatie over mijn positie en mogelijkheden. Maar mijn zorg gaat voornamelijk uit naar de kwaliteit van het non-verbale contact.
Het eerste contact bestaat inhoudelijk heel vaak uit een aanklacht of een woede-uitbarsting. Ik probeer daar zoveel mogelijk aan te beantwoorden door de aanklacht aan te horen, hem in ontvangst te nemen en in contact te blijven.

> Er is een grote actie geweest van de politie, met als resultaat dat een slordige 150 mensen zonder papieren opgepakt zijn, op één avond. Ik ontmoet een aantal van hen in het detentiecentrum.
> Als ik de afdeling oploop, komt onmiddellijk een groep mannen op me af. Ze vragen wie ik ben en wat mijn functie hier is. Ze willen graag hun verhaal doen. Ik blijf staan, nog in de gang, en luister. Ze zijn verschrikkelijk kwaad. Een lange zwarte man treedt op als woordvoerder. Hij torent boven me uit en steekt een tirade af. Hoe kan dit gebeuren? Hoe kan het dat de politie dit zomaar mag doen? Niemand die hier staat heeft een vlieg kwaad gedaan, het was een totaal onschuldige situatie waar de politie binnenviel. En weet ik wel wat ze voor geweld ingezet hebben? Hij vertelt over wapens, over honden, over traangas, over hardhandig optreden, langdurig wachten, geboeid, in een arrestantenbusje en nog veel meer. Telkens opnieuw de vraag: hoe kan dit? Hoe kan het dat dit zomaar mag? Zijn toon wordt steeds luider. Hij staat in de gang tegen me te schreeuwen, een groepje medestanders er omheen.
> Op een gegeven moment zeg ik: "Moet je horen, ik wil graag naar je luisteren, maar zou je iets minder willen schreeuwen tegen mij? Ik begrijp dat jullie heel kwaad zijn. En geloof me, er zijn nog veel meer mensen boos. Het staat in alle kranten, en het is ook op TV geweest. Iedereen bemoeit zich ermee, tot aan de burgemeester toe. Je staat niet alleen. Het zal uitgezocht worden, er worden vragen gesteld." Hij valt even stil, verontschuldigt zich, en gaat dan weer door. Binnen de kortste keren is het volume weer op het oude niveau. Die cyclus herhaalt zich nog een keer. Ik krijg de volle lading van de boosheid over de politieactie over me heen. Na ruim een half uur ben ik doodop. Ik breek het gesprek af.

Contact maken valt soms niet mee. In dit voorbeeld zie je me worstelen met een woede-uitbarsting, die ik heel goed kan begrijpen, maar waarbinnen het me niet lukt contact te maken met de ander. Hij wil dat op dit moment denk ik ook niet. De man probeert zich met zijn woede juist te scheiden van de ander die hem beschadigd heeft. Hier representeer ik die ander: als zelfstandig persoon ben ik niet voor hem

aanwezig. Zo'n woedeaanval kan misschien wel de verbinding tot stand brengen tussen lotgenoten, wat ook blijkt uit de grote groep mensen die om ons heen blijft staan. Er blijft echter steeds een wij-zij-scheiding in de situatie ervaarbaar, voor hem, hen, en mij. Daardoor blijft de beschadiging in stand.

Als ik blijf staan en de woede over me heen laat komen, doe ik twee dingen. Ik ben aanspreekbaar, iets dat vreemdelingen in deze situatie niet vaak tegenkomen. Daarmee leg ik de basis voor contact, ik bied het als het ware aan. Ik kan het contact niet afdwingen. Ik kan alleen maar de voorwaarden creëren. Door uit te reiken, mezelf aan te bieden, me te openen, me kwetsbaar op te stellen en helder te maken wie ik ben en wat mijn positie en functie is.

### *Contact, ook als de crisis in volle hevigheid losbarst*

Het contact tussen raadsvrouw en vreemdeling heeft dus een waarde op zich. Sommige mensen waarderen en verwoorden het ook zo: 'je even gewoon mens voelen', 'contact van-mens-tot-mens' ervaren. Anderen gebruiken het contact om verdergaande ondersteuning te krijgen. Dat kan in de vormen zoals boven beschreven, om zich de crisiservaring van het lijf te houden. Maar geregeld worden mensen ook door de crisis ingehaald.

> Benji zit nu in de observatiecel, helemaal van de kaart. Een flinke plas water op de grond, wc papier erin, een omgegooid bordje boterhammen. Als ik binnenkom begint hij te roepen: "Niet daar, niet daar gaan staan, kijk uit, kijk uit, nee hier, hier!!!" Het ontaardt in onverstaanbaar gemompel. Zo ken ik hem niet, meestal kunnen we met onze gezamenlijke Engelse woordenschat wel een aardig samenhangend gesprek voeren. Hij lijkt zo ontzettend angstig. Wat zou hij zien, in die plas water? Alsof het bloed is, of dode dingen, zo gedraagt hij zich.
> Niemand snapt echt goed wat er aan de hand is. Andere mensen van zijn afdeling vertellen dat hij al een tijdje bijna niet kon eten en drinken. De medische dienst twijfelt: is hij psychotisch, moet dit gedrag intercultureel geduid worden, of is er een fysieke oorzaak? Medewerkers twijfelen ook: zou het komen door zijn op handen zijnde uitzetting? Misschien probeert hij gewoon de boel te frustreren. Is het wellicht een niet onderkende hongerstaking?
> Intussen ben ik daar, met hem. Hij klemt zich aan me vast, pakt mijn handen, de panden van mijn jasje, die enorme angstogen op me gericht. Ik maak sussende geluiden, maak me een beetje los, ga op zijn matras zitten, klop naast me op de matras. "Kom maar naast me zitten, hier, het is veilig." Ik houd zijn handen vast, zoek naar iets om te doen. Woorden? Verstaat hij me wel? Op hele zachte en rustige toon blijf ik praten. Zoekend naar iets om te zeggen, kom ik op het verhaal van Klein Duimpje. Ik vertel van het kleine jongetje dat de weg naar huis niet wist, over de steentjes die hij strooide, over de broodkruimels, over het hoog in de boom klimmen om licht te kunnen zien. Dat je altijd op zoveel manieren kunt zoeken naar de weg naar huis. Ik heb geen idee of hij me verstaat, we zitten daar, we wiegen een beetje heen en weer, op het ritme van mijn stem. Dan moet ik me weer losmaken en hem daar achter laten.

In contact blijven, ook als de crisis in al zijn heftigheid losbreekt, op het moment dat de ervaring tastbaar aanwezig is. Het betekent dat ik niet veilig op het droge kan blijven. Ik krijg aan den lijve te maken met de ervaring zelf, zoals die zich via mijn cliënt aan mij voordoet.
Dat kan ook voor mij zeer aangrijpend, soms zelfs ontwrichtend zijn. Ik moet de moed op kunnen brengen om me bij mijn cliënt in zijn crisiservaring te durven voegen. Het maakt vaak een onuitwisbare indruk, op ons beiden. Mijn cliënten vertellen me vaak achteraf hoeveel het voor hen betekend heeft om in zo'n situatie 'bezoek' van mij te krijgen. Het kan de aanleiding vormen tot een diepgaander begeleidingscontact.

## Transformatie

In het voorgaande heb ik de ervaring van de gedetineerde vreemdelingen omschreven als een vorm van beschadiging. Dat is het. Toch is het ook gevaarlijk om die term te gebruiken. Als je geconfronteerd wordt met de beschreven beschadigingen, is het gemakkelijk om te reageren met verontwaardiging en te roepen 'dit moet stoppen!', of 'wat kan ik doen om dit te herstellen?' Deels is dat wat er inderdaad moet gebeuren. We moeten als samenleving andere, humanere, manieren vinden om met irreguliere migratie om te gaan. Er is echter ook een onderliggend vraagstuk aan de orde dat we met politieke veranderingen niet zouden wegnemen. Het is een van die trage vragen, die zich opdringen en voor een langere tijd aan het bewustzijn blijven knagen. Het zijn vragen waarop geen gemakkelijke antwoorden te formuleren zijn, vragen rondom leven en dood, verantwoordelijkheid, schuld, lijden, zin en onzin, goed en kwaad. Hier is de trage vraag hoe je te verhouden tot systemisch kwaad als één van de onontkoombare uitvloeiselen van het menselijk tekort.
In principe zijn er twee reacties mogelijk op dit soort vragen. Je kunt je afschermen. Je probeert de vraag die zich opdringt in bedwang te houden door gebruik te maken van eerdere, voorgegeven antwoorden, uit je bestaande levensbeschouwelijke kaders. Tegelijkertijd wringt die vraag juist in relatie tot die kaders, anders was hij ook niet opgekomen. De tweede reactie is, dat je de vraag opneemt en onderzoekt. Dat

vergt openheid. Je moet de bereidheid hebben om de basis van je levensbeschouwing opnieuw te doordenken. Dat is een pijnlijke, onzekere weg, die echter uiteindelijk levensbeschouwelijke ontwikkeling en nieuwe levenskracht kan opleveren.
Hoe je te verhouden tot systemisch kwaad als één van de onontkoombare uitvloeiselen van ons menselijk tekort, is dé onderliggende vraag in de existentiële crisissituatie waarin mijn cliënten zich bevinden. Hij speelt voor mijn cliënten, voor mij, voor andere betrokkenen bij dit systeem. Er is voor ons allemaal dus de keuze: wil je die vraag opnemen? Voor mijn cliënten gaat echter om een crisissituatie. Daarin is over het algemeen de eerst gevoelde noodzaak om zichzelf het hoofd boven water te houden, niet om trage vragen op te pakken. Of toch wel?

Hoe bewust komen mijn cliënten tot de keuze voor het een of het ander, voor zich afschermen of de vragen opnemen? Stappen ze wellicht te snel en te angstig heen over die laatste mogelijkheid? Wat betekent dat voor mijn begeleidingswerk? Mag ik deze vragen op tafel leggen of houden? Stuur ik mijn cliënten dan het bos van de crisis in? Als ik het niet doe, onthoud ik hen dan de mogelijkheid een start te maken met het onderzoeken van deze vragen? Wat is in het belang van mijn cliënt? Dat zijn de vragen die ik mijzelf aanhoudend en bij elke cliënt opnieuw blijf stellen, en die mijn werkwijze kleuren.

### *De existentiële vragen oppakken*

Existentiële vragen oppakken vraagt om een vorm van overgave die in deze context om verschillende redenen uiterst problematisch is. Toch zie ik deze overgave bij cliënten, en is die voor mij zo belangrijk dat hij een plaats moet hebben in mijn begeleidingswerk. Hoe moet ik daar mee omgaan? Ik begin met de beschrijving van die overgave in het verhaal van een cliënt.

> Ricardo is bij ons komen zitten in de recreatieruimte. Ik zat daar te praten met twee andere mannen over hun levensloop, over hoe het steeds slechter kan gaan, de gemaakte keuzes, de gestelde doelen. En over de toekomst. De vraag wat de waarde van hun levens is, hangt zwaar in de lucht. Het is stil. Dan komt Ricardo uit de hoek: "Ik zie het zo: ik leef toch, nu? Wat er ook gebeurt, dit lichaam, dat gaat door. Het ademt, het hart klopt. Ik leef toch? Dit is toch mijn leven nu? Ik doe het gewoon met wat er nu is. Ik probeer me goed te gedragen naar anderen toe, het goed te doen, hier, met deze mensen. Dat levert me respect op. En als anderen mij respecteren, dan voel ik me goed. Ik denk ook zo over de rest van mijn leven. Tot nu toe heb ik bijna niks zelf kunnen plannen. Alles waar ik aan begin pakt anders uit. Het ene probleem komt na het andere. Misschien blijft dat wel zo. Waarschijnlijk wel. Ik heb nergens om naar toe te gaan, dus ik blijf illegaal. Maar ik blijf wel leven, en dat ga ik goed doen! Vroeger dacht ik vaak: ik houd er mee op. Maar nu niet meer."

Ricardo heeft al heel wat meegemaakt. Oorlogsslachtoffer, vluchteling, asielzoeker, drugsverslaafd, drugs verhandeld, vervolgd en veroordeeld, afgekickt, afgewezen bij het generaal pardon en nu dan ongewenst verklaard en gedetineerd. Het is niet ondenkbaar dat hij inderdaad uitgezet wordt. Toch ziet hij perspectief, in een bijna kansloze situatie, waarin zijn identiteit gereduceerd lijkt tot die van ongewenste criminele nietsnut. Wat later zoek ik hem op in het uitzetcentrum. Er is een laissez passer voor hem naar een land waar hij niet welkom is. Het is de slechtst mogelijke uitkomst van zijn detentie. Daar, op de luchtplaats in het uitzetcentrum, zegt hij:

> "Ik voel me alsof ik hier sta, met mijn rug tegen die muur. Voor mijn voeten is een afgrond, gevuld met vuur. Dan merk ik dat die muur naar voren komt. Hij duwt me langzaam naar die afgrond toe. Ik ben vreselijk bang. Ik weet niet wat er gaat gebeuren. Misschien ga ik sterven. Maar ik draai me niet om, ik ga niet tegen die muur schoppen. Als het moment komt dat ik niet anders meer kan, dan spring ik. In het vuur. Ik heb geen idee wat er gaat gebeuren. Maar ik vecht niet. Ik spring."

Wat opvalt is dat Ricardo niet (meer) bezig is met het systeem waarin hij zich gevangen vindt. De vragen waarom mensen dit met mensen doen, hoe dit onrecht kan ontstaan, of dat zijn menselijkheid betwist wordt: ze spelen geen rol meer in zijn gedachten. Ze hebben plaats gemaakt voor andere vragen: hoe kan ik leven zonder steeds in een gevecht terecht te komen? Hoe ga ik met mijn angst om als mijn situatie uiterst onzeker is? Waarop kan ik vertrouwen als alles wegvalt?
Misschien zijn dit wel de vragen die besloten liggen in die ervaring met systemisch kwaad. Als je in staat bent onder ogen te zien dat systemisch kwaad een realiteit is waar we mee moeten leven, dan duiken er nieuwe vergezichten en nieuwe vragen op. De vraag naar het omgaan met angst en onzekerheid bijvoorbeeld, of naar de mogelijkheid van vertrouwen. Ik vermoed, maar weet niet zeker, dat het ook de voedingsbodem kan zijn voor hernieuwde maatschappelijke activiteit, zoals in het herstellen van beschadigingen die voortkomen uit systemisch kwaad, of in het beëindigen, of voorkomen ervan. Het levensverhaal van een man als Nelson Mandela zou daarop kunnen wijzen. Wat wel zeker is, is dat Ricardo ermee verder kon, ook al was zijn situatie uiterst onzeker.

Ricardo's route noem ik het transformatieve spoor. Niet meer dan een spoor, nog geen weg, nog geen pad, ongebaand en onzeker, zoals ook uit Ricardo's uitspraken blijkt. Wie zich op dit spoor begeeft leeft met die onzekerheid.
Ik ben er zelf van overtuigd dat het transformatieve spoor ten opzichte van een meer stoïcijnse route of activistisch pad meer mogelijkheden biedt om te leven met systemisch kwaad. Van daaruit mag ik het niet laten om mijn cliënt een blik op de werking van dit alternatief te gunnen. Ik heb hier wel twee kanttekeningen bij.
De eerste gaat om een stap die door een raadsvrouw of -man gemakkelijk gezet zou kunnen worden, waarbij overgave als morele verplichting voorgehouden of opgelegd wordt aan mensen die de ontmenselijking van een onacceptabele situatie ervaren. Deze ervaring dient in alle gevallen serieus genomen en als onacceptabel erkend te worden. De hierboven beschreven overgave is een route die door individuele mensen genomen, maar niet algemeen afgedwongen kan worden. In deze politieke context zou dat bovendien een vorm van immoreel handelen zijn. Wat geaccepteerd kan worden, is dat dit gebeurt, dat wij mensen dit soort dingen met elkaar doen. Daarmee eigen je je deze vorm van het kwaad als het ware toe als iets van ons, mensen. Het gevoel slachtoffer van het kwaad te zijn verzwakt, levenskracht versterkt, en er ontstaat ruimte om opnieuw verantwoordelijkheid te nemen voor menselijk samenleven, op welke schaal dan ook. Bij Ricardo zie je dat heel duidelijk gebeuren.
De tweede kanttekening is of een keuze voor het transformatieve spoor mogelijk is tijdens een crisissituatie. Voor sommige mensen is het dat wel, getuige mijn ervaringen in het detentiecentrum. Voor anderen niet, de ervaring is voor hen te bedreigend. Zij zijn daarin zelf leidend en ik wil hun keuzevrijheid daarin respecteren.
Dit alles betekent dat ik zeer behoedzaam te werk moet gaan met mijn uitnodiging om een blik te werpen op het transformatieve spoor. Hoe ziet zo'n behoedzame uitnodiging eruit?

### *Uitnodiging voor het transformatieve spoor*

Het transformatieve spoor begint op het moment dat je je ontvankelijk opstelt, dat je de werkelijkheid in al zijn hardheid en onacceptabelheid tot je door laat dringen en bereid bent die als uitgangspunt te nemen. Dat vergt een bepaalde ontvankelijkheid, of overgave. Kan ik iemand daartoe uitnodigen, en zo ja, hoe dan? Terug naar mijn gesprek met Indira, de vrouw die de ervaring van systemisch kwaad zo helder verwoordde aan het begin van deze tekst.
In het eerste deel van dat gesprek vraag ik haar te benoemen wat ze meeneemt. Zij staat daardoor stil bij haar eigen haat, en haar verlies van een droom, hoe beangstigend en levensbedreigend deze beide ervaringen voor haar ook zijn. Ik probeer door heel rustig in contact te blijven te laten zien dat je het kunt doorleven, zonder jezelf te verliezen of in paniek te raken. Indira maakt die beweging met mij mee. In deze ontvankelijkheid komt zij op een bepaalde manier tot rust. Er is nu ook ruimte voor stilte in het gesprek, stilte waarin zij haar ervaring tot zich door kan laten dringen en kan onderzoeken. Vervolgens kan ze hem zelf nogmaals verwoorden. Dat is een eerste belangrijke stap het transformatieve spoor op. Hoe gaat zo'n gesprek verder?

> "Je hebt me vaak verteld dat je op een wonder hoopte, dat God uiteindelijk nog over de brug zou komen en een verblijfsvergunning voor je zou regelen. Hoe is dat nu dan, ben je ook boos op God?" Ze zegt eerst ja, dan zegt ze nee, ze weet het niet zo goed. Ik ga door: "Kijk, je kan het leven zo zien." Ik ga staan, kijk omhoog, hou mijn handen open en zeg: "je kunt wachten tot God je het geluk toewerpt, en als het dan niet komt, dan heb je een probleem, want dan sta je daar te wachten. Maar je kan het leven ook als labyrint zien. Een labyrint heeft maar één ingang en er is een middelpunt, je weet dat je daar naar toe wil. Maar er is geen rechte weg." Intussen wijs ik aan waar de ingang is: waar wij staan. En ik wijs naar het middelpunt: verderop in de gang. "Je moet zoeken, elke keer zoek je een weg uit, soms loopt ie dood, soms lijkt ie helemaal de verkeerde kant uit te gaan, maar er is geen andere. Elke keer moet je zoeken, proberen. Als je dood loopt, moet je je omdraaien en opnieuw gaan zoeken. Zo kan je het leven ook zien. Herken je dat?" Intussen beeld ik het uit, ik loop, tot aan de blokkade, zoek met mijn handen langs de muur, draai me om, loop de andere kant uit. Ik merk dat ze geboeid is, ze knikt en lacht, en stemt in. Ja, zo is het leven.
> Daar laat ik het bij. We praten nog een beetje over het detentiecentrum, over de vrouwen die daar zaten in de tijd dat zij er ook zat, waar die gebleven zouden zijn, wie er vrijgekomen is en wie teruggestuurd. We lachen om gezamenlijke herinneringen. Negen maanden. Ik beloof haar dat ik nog afscheid kom nemen, volgende week. We lopen samen richting de deur van de afdeling. Ze zegt dat ze er toch heel veel aan gehad heeft, aan onze gesprekken. Dat het soms wel moeilijk was, maar dat ze zich er toch vaak beter van gevoeld heeft. Zoals vandaag. Het zet je aan het denken. Ik zeg haar dat ik het ook vaak lastig vond, dat ik soms niet meer wist wat ik moest doen, als zij zo in de stress zat en zo somber en verdrietig was. Als ik wegga, geef ik haar een hand, zij pakt die met allebei haar handen vast. Dan ga ik.

In dit tweede deel van het gesprek nodig ik haar uit voor een volgende stap. Ik laat haar haar eigen situatie zien op een andere manier dan die zij normaal gesproken gebruikt. Mijn verbeelding van haar situatie is ontdaan van het spreken in termen van slachtofferschap, afhankelijkheid en strijd. In plaats daarvan laat ik haar zien wat er gebeurt als je je richt op waarneming van de situatie zoals die zich daadwerkelijk voordoet, de mogelijkheden en onmogelijkheden, en het erin opgesloten

verlangen dat richting geeft. Ik bied deze informatie op verschillende elkaar versterkende manieren aan: visueel, lichamelijk en ondersteund met woorden. Ik check wel of zij mijn verbeelding van de situatie herkent als die van haar. Dat doet ze, op een ontspannen manier. Dan weet ik dat ik het beeld dat ik opgeroepen heb verder ongemoeid moet laten. Ik kan het haar alleen meegeven, hopend dat zij het opslaat en dat het voor haar beschikbaar blijft als oriëntatiemiddel bij het spoorzoeken. Er is geen zekerheid dat zij het spoor verder zal willen of kunnen vinden. Dat is in dit begeleidingswerk een gegeven.
Het ondersteunen van cliënten op dit transformatieve spoor is in mijn begeleidingswerk veruit het meest fragiel en lastig. Het is alleen mogelijk als mijn cliënt bereid is met mij mee te kijken, en dat staat of valt bij de kwaliteit van het contact dat we samen opgebouwd hebben. Ik ben er heel voorzichtig mee.

## Tenslotte

Humanistisch raadswerk in de vreemdelingenbewaring: hoe ik ook reflecteer, de beklemming blijft. Ik word als humanistisch raadsvrouw net als mijn cliënten geconfronteerd met systemisch kwaad, met ons menselijk tekort, van waaruit we steeds opnieuw deze beschadigende systemen vorm geven. Nu en hier betreft dat deze vorm van detentie, waar ik deel van uitmaak. Wat dat van mij vraagt, en hoe ik daar in mijn handelen op antwoord, dat heb ik willen laten zien in deze tekst. Daarmee hef ik de beklemming van het systemisch kwaad niet op.
Het weet hebben van die beklemming ervaar ik desalniettemin als een verrijking. Het heeft me een verruiming opgeleverd van mijn compassie, intieme kennis van het onacceptabele en een verdieping van mijn besef van die zo fragiele transformatieve weg. Ergens in mijn eigen zoektocht hoe me te verhouden tot deze ervaring, kwam ik de volgende uitspraak van Simone Weil tegen: *'Een gebeurtenis in de wereld niet aanvaarden, is wensen, dat de wereld er niet zou zijn'*. Misschien is dat wel wat mijn belangrijkste bijdrage als humanistisch raadsvrouw in de vreemdelingenbewaring kan zijn: dat ik dat kan laten zien, als innerlijke overtuiging, en in mijn handelen als rolmodel in het begeleidingscontact. De wereld is er, met alles erop en eraan: ook deze onacceptabele ervaring. Ook jij, ook ik, en alle anderen. Laten we deze wereld, dit leven, opnemen, ons erdoor laten veranderen en erin doen wat we moeten doen.



## Literatuur

Deze literatuur heb ik gedurende het werk aan dit artikel gelezen. Hoewel ik nergens direct verwezen heb, is mijn tekst schatplichtig aan de genoemde auteurs. Het betreft een mix van wetenschappelijk werk, literatuur en film. De lijst is niet uitputtend.


*Over systemisch kwaad, en de mogelijkheden om menselijke waardigheid en verbondenheid te herwinnen of behouden:*

Glover, J.C., *Humanity, A Moral History of the Twentieth Century*, London, 2001.

Lerner, M.J., *The Belief in a Just World. A Fundamental Delusion*, New York, Plenum Press, 1980.

Levi, P., *Is dit een mens*, Amsterdam, Meulenhoff, 2007.

Winterson, J., *De stenen goden*, Amsterdam, Contact, 2007.

*Over de samenhang tussen daderschap en slachtofferschap in beschadigende systemen:*

Grevel, S., Antjie Krog schrijft verzoening met een potlood. In: Inez van der Spek (red.) *Vreemde aanrakingen. De kracht van het vreemde in religie, kunst en literatuur*, 2007, DHTS, Nijmegen.

Krog, A., *De Kleur van je hart*, Amsterdam, Mets en Schild/NOVIB, 2000.

Krog, A., *Een andere tongval*, Amsterdam, Contact, 2004.

Krog, A., *"I speak, holding up your heart…", Cosmopolitanism, forgiveness and leaning towards Africa*. 24e van der Leeuw lezing, november 2006.

Yarom, T., *To See if I'm Smiling*, Documentaire IDFA festival 2007.

*Over de spanning tussen acceptatie en verzet:*

Duintjer, O., *Onuitputtelijk is de waarheid*. Budel, Damon, 2002.

Sölle, D., *Mystiek en Verzet*, Baarn, Ten Have, 1989.

Sölle, D., *Lijden*, Baarn, Ten Have, 1979.

*Over humanistisch raadswerk en het transformatieve spoor:*

Beest, H. ter. Neem *je eigen kleur aan. Leven en werken met het onherstelbare*, Doctoraal scriptie UvH 2007.

Jorna, T., *Echte Woorden. Authenticiteit in geestelijke begeleiding*. Amsterdam, SWP, 2008.

IJssel, S. van, *Daar hebben humanisten het niet zo over. Over de rol van spiritualiteit in het leven en werk van humanistisch geestelijk raadslieden*, Delft, 2007.